

Потпуковник МИЛАН КИРИЋ

КОРИСНОСТ И РЕНТАБИЛНОСТ ОБЈЕКТА СТАЛНЕ ФОРТИФИКАЦИЈЕ

У савременој војној литератури поставља се у различитим формама питање рентабилности и корисности сталних утврђења. Оно није ново, јер се постављало исто тако и после Првог светског рата као и раније. Па ипак, после сваког рата све државе, којима је то требало, подизале су стална утврђења још моћнија него раније. При томе су и мишљења о корисности и рентабилности сталне фортификације и раније била подељена као и данас.

Разлог што се после ратова мења мишљење о сталној фортификацији лежи у томе, што су утврђења веома ретко у потпуности испунила све оне задатке због којих су подизана. А када се детаљно проанализирају узроци неуспеха многих тврђава, видеће се да они обично нису настајали због самих тврђава, већ због посаде слабог квалитета, слабог командног састава, инертности и др., и, најзад, због несавршености самих тврђава. Многе су тврђаве самим постојањем испуниле своје задатке, бар у извесном степену. Због постојања јаких тврђава на извесним правцима нападач је каткад усмеравао свој напад на мање утврђене правце, изводећи га преко теже пролазног земљишта или вршећи далека заобилажења.

Тако се Шлифен, при разради ратног плана, због постојања тадашњих модерних и јаких утврђења на источним границама Француске (Белфор, Епинал, Тул и Верден), одлучио на далеки заобилазак кроз Белгију. Извршавајући 1914 године ову оперативну замисао, немачка војска постигла је изненађење, али је због гажења неутралности Белгије узбунила читаво напредно човечанство против себе и афирмисала се као агресор. Енглеска је ово сматрала као непосредан повод за ступање у рат на страни Француске, а Сједињене Америчке Државе су после тога отворено помагале Савезнике, ма да су у рат ступиле много касније. У овом случају, утврђења у Француској у потпуности су извршила свој задатак.

Брзи пад тврђава у Белгији, а нарочито Лијежа и Намира, као и скоро свих руских утврђења, поколебали су поверење у сталне објекте. Али не треба заборавити да су тврђаве код умешног, чврстог, упорног, живаог и активног браниоца и у Првом светском рату одиграле велику и непосредну улогу у сламању непријатељског напада, као например, тврђаве Верден и Осовјен.

После Првог светског рата вођена је полемика о корисности сталних утврђења, али је, ипак, већина држава почела да изграђује своје системе

тврђава. Тако су између два светска рата подизана многобројна нова утврђења, која су по својој јачини, отпорности и обиму превазишла сва ранија утврђења; у Француској је изграђена линија Мажино, у Немачкој Сигфридова, а у Финској Манерхајмова линија. И остале државе: Чехословачка, Пољска, Грчка, бивша Југославија и друге, према својим потребама и могућностима, изградиле су своје системе сталних објеката, а исто тако и у прекоморским земљама подизана су јака утврђења (Сингапур, Јапанска Острва, обала Сев. Африке) у циљу заштите лука, пристаништа и поморских база.

А како су се показала утврђења у Другом светском рату? Мишљења су подељена. Ми ћемо се укратко осврнути на држање утврђења у овоме рату.

После савлађивања Француске 1940 године, Немци су на велико писали, па штавише и детаљно описивали у својим стручним и популарним часописима и листовима, како су пробили линију Мажино, која је пред рат сматрана за најјачу и најмодернију утврђену линију на свету. Међутим, Французи то нису признали. Према њиховим подацима, Немци су јуришним групама заузели само много слабија утврђења у појасу обезбеђења. Они су успели да је савладају тек онда када су Французи у току операција 1940 године, због ситуације у Арденима, повукли јединице које су посedale међупростор између појединих утврђења Мажино линије. Па и тада су наишли на веома жесток отпор из појединих утврђења, који се на неким местима продужио и после закључења примирја. Цео свет се изненадио брзој капитулацији Француске; сви су очекивали да ће Мажино линија више издржати. Заиста, добијен је утисак да та линија, која је толико хваљена и на коју је толико много утрошено финансиских и других средстава, није испунила наде које су у њу полагане. Међутим, Мажино линија је, ипак, испунила задатак од избијања рата 1939 године до месеца јуна 1940 године. Под њезином заштитом извршена је мобилизација и концентрација Француске армије и скоро годину дана Немци су били задржани пред њом, тако да су поново морали да изведу обилазни маневар кроз Белгију као и 1914 године. При оцени вредности Мажино линије не треба губити из вида и опште стање у Француској у јунским данима 1940 године. У оној општој дезорганизацији саме тврђаве нису могле помоћи. Може се само критиковати што се системом утврђивања француске границе није обухватила и граница према Белгији и што се нереално полагала претерана нада у „неосвојивост“ Мажино линије. То је била само фама која се негативно одразила, јер је умртвила борбеност Француске.

Француска утврђења према Италији у потпуности су одговорила постављеном циљу. Из њих је отпор престао тек после капитулације Француске.

Из чехословачке веома јако утврђене линије, која је изграђена по свима најмодернијим принципима, није испаљен ниједан метак. Али зато нису криве тврђаве што је чехословачка влада капитулирала без икаквог отпора и што их је са целокупним њиховим наоружањем предала Немцима без борбе.

Сигфридова линија у Немачкој обезбеђивала је са запада, тј. из позадине, операције немачке војске у Пољској 1939 године. Она је поново дошла до изражаја и у току 1944—45 године приликом операција америчке војске кроз Западну Европу. Иако Американци тврде да су се без муке про-

бијали и да су заузимали утврђење за утврђењем Сигфридове линије, ипак су код Екс-ла Шапеле били задржани четири месеца, док су се неки утврђени сектори држали до краја рата. За ту линију један француски стручњак је рекао да она, и поред свих добрих страна, обимности радова и густине објеката, ипак, не служи на част немачким војним инжењерима, јер план ватре није добро проучен и прилагођен земљишту; да је бетон слабог квалитета, итд.

Немци су у току самог рата, поред Сигфридове линије, изградиле Атлантски бедем на западним обалама Европе. Иако он није у потпуности одговорио својој намени, ипак је његово постојање одлагало стварање Другог фронта у Европи, и приморало Американце да бирају начин искрцавања (савлађивање обалских утврђења из позадине употребом ваздушнодесантних јединица на полуострву Котантену).

У бившој Југославији утврђења нису одиграла никакву улогу у целини, у оној општој пометњи априла 1941 године, а поред тога и због издајства и дезертерства највиших војних кругова. Поред тога, утврђења у бившој Југославији нису одговарала војно-политичкој ситуацији у којој се наша бивша Југославија 1941 године. Општа стратемиска концепција за утврђивање одговарала је потпуно обрнутој ситуацији. Наиме, фронт према Бугарској био је најслабије утврђен (радови су тек били делимично отпочели), а Немци су баш на том фронту извршили главни удар, док је фронт према Италији био годинама утврђиван; у конкретной ситуацији тај фронт је могао бити и слабији.

Из овог веома кратког и делимичног прегледа о држању утврђења и утврђених линија у току Другог светског рата, могу се извући следећи закључци:

— да се утврђења не могу сматрати неосвојивим, нити прецењивати њихов значај и уздати се у њих као у неку мистичну снагу, занемарујући човека и његово морално политичко стање;

— да су поједине тврђаве (утврђене линије) у потпуности извршиле поједине задатке због којих су подизане, без обзира на то што су неке, на први поглед, брзо пале;

— да су тврђаве у Другом светском рату, у упоређењу са тврђавама из Првог светског рата, одиграле мању улогу; ниједна тврђава ни утврђена линија није доживела славу Вердена, иако су биле јаче и превазилазиле тврђаве из Првог светског рата, јер су се нападна средства далеко више развила, усавршила и омасовила.

*

Из досадашњег излагања видели смо какве су и колике користи имале поједине државе од примене сталне фортификације у најближој прошлости. Да ли оне могу одиграти улогу и у будућности, и према томе, да ли их је потребно и даље изграђивати?

При решавању овог веома важног питања, треба имати у виду да се утврђења, утврђене линије, рејони и уопште објекти сталне фортификације, изграђују веома дуго, често пута много раније пре употребе; да се у њих улажу велика материјална и финансиска средства и да релативно брзо застаревају. Стални објекти се подижу са таквим прорачуном да могу против-

стати оним нападним средствима која постоје у времену њиховог подизања, предвиђајући, наравно, и њихов развој у скорој будућности. Међутим, искуства показују да се нападна средства, нарочито од појаве ватреног оружја, много брже развијају и усавршавају него објекти сталне фортификације. Нови проналасци на пољу ватрених средстава и њихова примена у рату може скоро искључити или умногоме смањити вредност постојећих тврђава. Такав је случај био при првој појави ватреног оружја, затим при појави изолучених цеви артиљериских оруђа, бризантних експлозива, артиљерије велике моћи, авијације, итд. Сва та нова ватрена средства утицала су да су се постојећа утврђења морала преправљати да би им могла противстати, а при изградњи нових утврђења морало се о њима водити рачуна. Сама преправка траје дуго времена и често пута може да стаје исто толико финансиских и других средстава као и нова тврђава. На тај начин, стални објекти брзо застаревају, а тешко се модернизују. Најзад, противник може да држи у тајности своја нова нападна средства све до момента употребе и да их на почетку рата или касније у току рата примени (као што се догодило у току последња два рата). Све ово још више усложњава питање корисности и рентабилности подизања сталних објеката.

Данас су нападна средства достигла невероватне размере у погледу моћи дејства, масовности и разноврсности. Поред артиљерије, као класичног противника сталне фортификације, појављују се још и многа друга нападна средства, док је сама артиљерија са својим новим врстама зрна (панцирно и кумулативно) и даље остала један од њених главних противника. Објекте сталне фортификације туче још и авијација својим бомбама (чија тежина у перспективи иде и до 20 т.). Тенкови су у стању да својом брзом и изненадном ватром са блиских отстојања поруше или бар неутралишу стални објекат, гађајући га у отворе пушкарница или топарница. Рушећи у покрету противпешадске препреке они могу да обиђу објекте и да им се појаве у позадини. Летеће бомбе (V_1 и V_2), тактичко атомско оружје, хемиска средства (бојни отрови и димна средства), бестрајна оруђа разних типова и калибара и сва остала средства која се данас развијају и која у прошлом рату нису била у довољној мери испитана, изражавају свој велики утицај и на објекте сталне фортификације. Најзад, и пешадија, ојачана пионирима, у стању је да поруши и заузме и најјачи објекат или ово могу да учине и пионири у систему подземне минске борбе.

Према томе, поставља се питање: да ли је потребно изграђивати веома скупе сталне објекте који брзо застаревају, или би било боље да се подижу само утврђења пољског типа? Иако пољска фортификација у основи има исти задатак као и стална (сачувати живу силу и технику, економисати са сопственим снагама и створити могућност да се нанесу што већи губици непријатељу), ипак, између сталне и пољске фортификације постоји велика разлика у погледу отпорности и издржљивости објеката, времена потребног за израду, дуготрајности и цене израде. Стална фортификација има преимућство над пољском у погледу отпорности, издржљивости и дуготрајности, а пољска над сталном у погледу брзине и цене израде. Поред тога, за изградњу објеката пољске фортификације нису потребни нарочита стручна радна снага и специјална средства. Од каквог су значаја објекти пољске фортификације види се и по томе, што су на истом положају, уз најјаче

сталне објекте остали и пољски. Данас се стална утврђења не састоје само од објеката сталног типа. Објекти сталног типа служе само као скелет положаја, који допуњује пољска фортификација. Оне се на тај начин узајамно допуњују и наслањају једна на другу, сачињавајући један положај (утврђени рејон). Објекти сталне фортификације подижу се за време мира, а пољске пред употребу.

*

У досадашњем излагању додирнули смо сва она основна питања која треба да олакшају стварање закључака о корисности и рентабилности сталне фортификације. Сада ћемо изнети разлоге који, по нашем мишљењу, иду у прилог даљем подизању и развијању објеката сталне фортификације.

Разлози за постојање и подизање објеката сталне фортификације слични су као и у прошлости, с тим што су још више потенцирани с обзиром на начин избијања и вођења савремених ратова.

Пре свега, савремени ратови воде се на земљи, на мору и у ваздуху; у њима учествују цели народи, у њима се у правом смислу води борба за опстанак појединих држава и нација. Сва средства која могу допринети победи користе се и убудуће. Зато ће се стална фортификација и убудуће не само примењивати, већ и развијати у још већим размерама, како би са успехом могла противстати свима савременим нападним средствима, а евентуално и будућим.

У коме ће се правцу развијати стална фортификација, тј. какав систем утврђивања у целини треба применити, као и каква конструктивна и техничка решења треба дати објектима, питање је засебних студија. Овде желимо само да нагласимо да **челик, бетон, земља и стена могу противстати и у савременим условима.**

Објекте сталне фортификације треба подизати због следећих користи које они пружају у стратегиском, оперативном и тактичком погледу:

1. — Заштита мобилизације, концентрације и стратегиског развоја. То је главна намена свих приграничних утврђења сталне фортификације. Тај задатак је у потпуности извршила Мажино линија, Манерхајмова линија, и др. А пошто данас ратови обично отпочињу мучким нападима, неопходно је да државе, које могу бити нападнуте, изграђују у приграничној зони систем сталних утврђења. Тај систем треба да буде толико јак и сигуран да и са мањом посадом може да издржи прве нападе непријатеља и да му бар за извесно време спречи продор у дубину територије. Какве јачине треба да буду ови објекти и до које дубине треба да се изграђују, зависи од дужине трајања мобилизације, концентрације и стратегиског развоја и линије позади које ове радње треба извршити. Начелно, ове линије треба да су толико јаке да могу задржати непријатеља до потпуног развоја сопствених снага, а, евентуално, ове линије у целини, или поједини отсеци, могу имати и обимнију намену (на пример, стварање услова за прелаз у противофанзиву). Иако су и раније подизана утврђења у циљу заштите мобилизације, концентрације и стратегиског развоја, ипак је данас за њима потреба још већа, не само због изненадног отпочињања непријатељстава, већ и због брзог и дубоког продора оклопних и моторизованих јединица, које у садејству са ваздушно-десантним јединицама могу да поремете или чак и осујете, извршење ових

стратегиских радњи. То значи да би нападач у случају успеха на лак начин обезбедио победу (случај са бившом југословенском војском 1941 године), или да нанесе браниоцу тако тешке ударце да би му било потребно много времена и напора док се постави у повољан положај према нападачу (случај СССР од 1941 до 1943 године). Приграничне зоне са сталним утврђењима, које су брањене од стране сталних посада и допуњене најпотребнијим оперативним јединицама, могу да приме на себе прве ударце непријатеља и да на тај начин обезбеде извршење ових важних стратегиских радњи.

2. — **Заштита важних центара.** Без обзира на коме се делу територије налазе, важни центри (економски, политички, саобраћајни и др.) могу бити нападнути од стране непријатељске авијације и ваздушнодесантних јединица. Ако се налазе близу приграничне зоне, или ако им се фронт приближи, ове центре могу напасти оклопне и моторизоване јединице, без обзира што нису у линији фронта. Штавише, они могу бити циљ ових јединица да би њиховим заузимањем обезбедиле што повољнији положај за будуће операције или за окончање рата. Због тога се такви важни центри морају унапред припремити за одбрану и утврдити у сталном типу, да би се и са мањим снагама (каква у највише случајева може бити посада у таквом центру) могла дуже бранити.

На осетљивим и важним правцима, у погодним рејонима, поред важних центара, треба имати и уређене положаје за **заштиту од изненадног продирања непријатељских оклопних и моторизованих јединица.** То могу бити: улази и излази из теснаца, превоји у планинама, прелази преко река, раскрснице комуникација и уопште положаји који су важни и погодни за одбрану. Они се могу налазити не само у приграничној зони, већ и у дубини територије, а нарочито ако штите важне центре. Обимна запречавања са применом бетона, која се за овакве радове примењују, исто тако припадају сталној фортификацији. Нарочито ће бити ефикасно ако се та запречавања (рушења) комбинују са сталним објектима.

Које положаје треба уређивати у сталном типу закључује се на основу опште концепције будућих операција и студијом земљишта. Код нас постоје многобројни примери (па чак и остаци различитих одбранбених радова) који показују да су једни исти положаји долазили у многим ратовима до изражаја. Тако, на пример, има положаја на којима су вођене борбе 1886, 1914 и у Другом светском рату у операцијама 1941 и 1944 године. Старе тврђаве још из средњег века показују да су такви положаји одвајкада били правилно процењени. Њих одређује њихов војно-географски положај.

С обзиром на важност и ширину фронта који затварају, на овим положајима се изграђују објекти у сталном типу на читавој ширини или најважнијим отсесима (рејонима). Положаји са солидно изграђеним скелетом објеката сталног типа, код којих је читава ширина фронта, или најважнији отсек, тучен ватром артиљериских оруђа и митраљеза из тих објеката, и испред којих су изграђене јаке препреке, могу се у даном моменту лако допунити објектима пољског типа и прерасти у утврђени рејон. Према томе, то нису линије, већ рејони са објектима распоређеним по ширини и дубини, организовани у целини и у појединим деловима за кружну одбрану. Они могу да послуже:

- за заштиту појединих важних праваца;
- за отсудну одбрану под много повољнијим условима, јер се може бранити мањим снагама, а са више снага маневрисати и активно дејствовати;
- за упорну одбрану у циљу заустављања нападача док се не постигне решење на неком другом отсеку;
- као полазни положај за напад и
- за прихват делова који отступају.

3. — **Заштита морских пристаништа, лука и база** од десаната са мора. Такву намену имао је Атлантски бедем, али 1944 године није било довољно оперативних резерви за извршење противудара. При томе објекти сталне фортификације на морској обали, као и остали објекти уопште, немају чисто пасивну улогу, већ служе да њихова посада у погодним моментима врши испаде на искрчане делове.

*

Као што се види, стална фортификација у стратегском погледу има улогу да штити мобилизацију, концентрацију и стратегски развој, а у оперативном погледу да штити важне центре, правце, луке, пристаништа и базе на мору. Стални објекти не изграђују се са посебном тактичком улогом, већ произлазе из њихове стратегске и оперативне намене, а тактичку улогу добијају у конкретним ситуацијама, као елементи фортификациског уређења будућих положаја. Другим речима, сви објекти или групе објеката сталне фортификације, који су подигнути са одређеном стратегском или оперативном наменом, у исто време имају и своју тактичку намену.

Када се узме у обзир да је савремена техника утврђивања повољно решила многа питања у корист отпорности, тј. противставања разним нападним средствима и да се системом утврђивања исто тако повољно могу решити питања у вези заштите појединих праваца, рејона и центара, и када се има у виду начин отпочињања ратова, њихов карактер и начин дејства (готово стално померање фронта и дубоки и изненадни продори), онда се јасно виде и користи од сталних утврђења у савременим условима.

Корисност и рентабилност сталних објеката међусобно су повезани. Док корисност означава да ли сталну фортификацију у целини треба применити са циљем припреме државне територије за рат, дотле рентабилност означава примену појединих објеката или групе објеката у поједином рејону. Стална утврђења корисно је подизати и у оним правцима и у оним рејонима који у будућем сукобу могу доћи до изражаја, а рентабилно их је подизати на оном месту где их нападач не може заобићи већ их мора непосредно нападати и где се, с обзиром на земљишне услове, лако могу решити и многа техничка питања, а нарочито она која су у вези са отпорношћу објеката и ценом израде. То је само начелна поставка о рентабилности објеката сталне фортификације. Међутим, у сваком рејону у коме се подижу ови објекти потребно је посебно размотрити питање њихове рентабилности. Неки рејони пружају више погодних техничких услова за изградњу објеката, а неки мање. На извесним положајима или рејонима треба задржати непријатеља краће, а на неким дуже времена; на неким треба негирати нападача да врши већи заобилазак под много неповољнијим условима,

а из неких треба нанети непријатељу што више губитака и сломити његов напад. То значи да објекте у таквим рејонима треба најсолидније изградити.

Рентабилност објеката сталне фортификације може се изразити и рачунским путем, првенствено објеката оних утврђених линија на којима треба да се сломи непријатељски напад и на којима су најповољнији технички услови, а с тим у вези и цена израде објеката. Да бисмо извели тај прорачун треба узети у обзир цену једног противтенковског топа и сталног објекта за тај топ, затим број тенкова који може да уништи противтенковски топ када дејствује из објекта пољске фортификације и број тенкова које би требало да уништи исти такав топ када дејствује из објекта сталне фортификације. Ако из објекта пољске фортификације може да уништи 2—3 тенка, па да после тога и сам буде уништен, онда противтенковски топ из сталног објекта треба да уништи исто толики број тенкова и још онолико тенкова колико би уништили они противтенковски топови који би се могли набавити или изградити на место сталног објекта. Ако претпоставимо да један топ кошта (не упуштајући се у стварне цене) два пута мање од сталног објекта и да један топ може уништити 2—3 тенка, онда би тај исти топ, када би дејствовао из сталног објекта, требало да уништи 6—9 тенкова. Другим речима, за одговарајућу цену треба постићи одговарајући резултат.

Најзад, рентабилност објеката сталне фортификације не може се ценити само на основу прорачуна, јер они имају своју стратегиску, оперативну и тактичку намену. У стратегији, тактици и операцији врше се прорачуни, па ипак се вођење рата не своди на математичке формуле, већ првенствено на процену, а прорачуни служе као поткрепљење такве процене при доношењу извесних закључака. Тако се и при стварању закључака о рентабилности појединих сталних објеката првенствено врши процена, а прорачун служи да стварно покаже рентабилност појединих објеката. Прорачун може да покаже да ће неки објекат сувише скупо стајати и дати слабе резултате, а по неки пут да ће се и поред велике цене исплатити изградња објеката на извесном рејону ако су за нас важни, чак и онда када су технички услови неповољни.

На питање да ли су објекти сталне фортификације уопште корисни или нису, техника је већ дала позитиван одговор, пошто ови објекти могу да противстану савременим нападним средствима. А савремени рат захтева да се стална фортификација што више развија и усавршава и да проналази нова техничка конструктивна решења. Сачувати живу силу, створити што повољније услове за сопствено дејство, нанети што веће губитке непријатељу и што више снага задржати у резерви за активне радње, најважнија су начела којима ће бранилац тежити, а у томе му стална фортификација највише помаже. Према томе, не треба постављати питање корисности сталних објеката уопште, већ питање да ли војска хоће да се бори и какво је њено морално-политичко стање.

Међутим, може се дискутовати само о рентабилности појединих објеката или групе објеката, али ни ту не треба ићи у крајност и одбацити сваки објекат за који прорачун покаже да је сувише скуп, јер не треба жалити материјална средства ако се могу избећи жртве у крви сопствених синова.